

Tatjana CAPUDER VIDMAR

Esej o prostoru

Uvod

Po krizah družbe, nastalih zaradi različnih vzrokov, kot so bile npr. kuga ob koncu 14. stoletja, premena družbene reda iz fevdalizma v meščanstvo v 17. stoletju (Nizozemska, Anglija) ali naftna kriza v sedemdesetih letih 20. stoletja, so se praviloma pojavila iskanja novih rešitev v arhitekturnem, urbanem in krajinskem prostoru. Katarza je po omenjenih krizah vrnila pogled v antiko tako v renesansi, kot tudi v klasicizmu in postmoderni. Pogled v antiko je oblikoval formalne rešitve v arhitekturi in razvoju mest, kar je še posebej izrazito izjalo postmoderno.

Po sodobni krizi globalnega finančnega sistema bo v katarzi, ki sledi, treba najti in videti vrednote (arhitekturnega, urbanega in krajinskega) prostora, jih spoštovati in s sodobnimi izraznimi sredstvi prostor oblikovati v skladu z njegovo naravo ter z naravo in ljudmi, vpetimi vanj.

Zato je najprej treba razumeti definicije prostora in nato razvoj človekovega oblikovalskega odnosa do prostora skozi zgodovino.

Definicije prostora

Priti v stik s prostorom, pomeni, dotakniti se ga, se vanj živeti, z njim živeti, ga opazovati, spoznavati njegov značaj, strukturo in gibanje – in besede pri tem ne morejo pomagati, kajti proces mišljenja razdrobi celoto v fragmente.

Ali lahko kljub temu razmislimo, kaj je prostor?

Prostor se razlikuje od časa, materije in energije, čeprav vsi našeti elementi s prostorom vred tvorijo entiteto, v katero sta vpeti družba s svojo kulturo in narava, torej vsa bitja z vsemi svojimi potenciali in ravnmi bivanja. Elementi entitete in vpetosti bivanja v njej so med seboj v večplastnih in večdimenzionalnih odnosih in kontinuirano, vendar ne vplivajo nujno drug na drugega.

Naj naštejemo nekaj definicij prostora:

- Po definiciji nekaterih slovarjev^[1] je prostor nekaj, kar je nesnovno in neomejeno, v čemer se nahajajo telesa in se v njem premikajo.
- Einstein je leta 1915 ugotovil, da o prostoru ne smemo razmišljati kot o nečem, kar je sestavljeno iz delcev, in da snov vpliva na prostor prav tako, kot prostor vpliva na snov.
- Po definiciji teorije kaosa »prostor ni evklidski sistem, temveč pripada (naravnim), na videz neurejenim sistemom, v katerih se neka lastnost ohranja, medtem ko se vse drugo spreminja. Ta lastnost, ki jo imenujemo samopodobnost, in ki v morfogenezi pomeni fraktalno podobnost prek različnih meril, pri čemer so najmanjša merila odločilna, je univerzalna in velja za vsak prostor.«^[2]
- Po določenih matematičnih teorijah je prostor štiridimenzionalen.^[3]
- Rudy Rucker trdi, da prazen prostor ni popolna praznina ter da tako kot prostor ni popolnoma prazen, snov ni popolnoma trdna.^[4]

Če povzamemo zgornje definicije, je prostor praznina (*void*), ki nikakor ni izpraznjena, temveč ima svoje lastnosti. Te lastnosti so vnaprej dane in obstajajo tudi brez materije, vendar materija vpliva nanje prav tako, kot vplivajo lastnosti prostora na materijo.

Trditve se skladajo z definicijo arhitekture, ki pravi, da je arhitektura umetnost oblikovanja prostorov.

Vendar zgodovina razvoja mest dokazuje, da lastnosti prostora – in s tem tudi prostor – niso bile vedno upoštevane. Kadar se je to zgodilo, je bil prostor z vplivom materije, ki jo je človek vstavil vanj, prevladan in s tem premagan. Njegova pripoved ni bila slišana, arhitekturne in urbane oblikovalske rešitve pa so (bile) odtujene od prostora. Sodobna kriza prostora je posledica tudi te odtujenosti.

Poglejmo, kdaj v zgodovini lahko opazimo vzroke odtujenosti od prostora.

Pogled v zgodovino oblikovanja prostora

Človek poskuša prostor obvladati (obvladovati), vedno ko vstopi vanj, da bi se v njem naselil in v njem preživel. Končni cilj je prostor popolnoma obvladati. Kako to naredimo, je odvisno od civilizacijskega odnosa do kozmogonije sveta. Če pogledamo v zgodovino, prepoznamo več stopenj tega odnosa: od popolne podrejenosti kozmogoniji sveta do poskusa popolnoma racionalnega obvladovanja vsega vesolja.

Oblikovanje prostora starega Egipta je bilo podrejeno razumevanju kozmogonije sveta: Nil, ki teče od juga proti severu, je delil svet na svet živih, v katerem sonce vzhaja, in na svet mrtvih, v katerem sonce zahaja. Ves svet/prostor je bil zajet v konstantno ponavljajoči se krožni ritem. Hieroglif za egipčanski prostor/mesto je krog, razdeljen s pravokotnima osema, z osjo Nila in osjo sonca. To je bila podoba razumevanja egipčanskega prostora in temu razumevanju je bilo podrejeno tudi oblikovanje tega prostora.

Arhaičen in klasičen prostor antične Grčije so opredeljevali personificirani bogovi. Skrbeli so za tiste prostore, ki so jim bili po značaju podobni, v katerih so se božanske lastnosti stopile z značajem prostora in mu tako dajale božanske moči.^[5] Te so potem skrbele za ljudi, naseljene v tem prostoru. Arhitekturne in urbane postavitve v grški prostor so bile odgovor na danosti in značilnosti prostora, izhajale so iz pripovednosti prostora in bogov, ki so v njem domovali. Le tako so bile inherentni del prostora, bile so vraščene vanj in so ga nadgrajevale. Arhitekturne ter urbane forme in kompozicije so prostor razlagale, pripovedovale o njem, s tem pa ga delale vidnejšega. Bile so materializirana prisotnost prostorskih potencialov in s tem vidna pripoved oziroma vidna interpretacija grških prostorov.

V antičnem Rimu se je pogled na prostor temeljito spremenil. Rimska *castra*, vojaški tabori, so prevzeli vlogo osvajanja novih svetov. Osvajalci so varovali *genius* svojega izvornega mesta – Rima. Kamor koli so prišli, so ga prinesli s seboj in ga vtisnili v neznane novoosvojene prostore. Kot je bil *topos/locus* metoda konstrukcije argumenta v retoriki antične Grčije, tako je bilo prenašanje *geniusa loci* rimski retorični argument oziroma metoda prenašanja rimske ideologije v osvojene in zavojevane prostore. Rimski odnos do prostora ni več potreboval pomoči personificiranih

bogov. Zavojevalci so suvereno, samozavestno in brezkompromisno postavljali matrike *Romae quadratae* povsod, kjer so zmagovali, in jih navezovali na ponoteno mrežo centurijacije, ki je tekla po celotnem imperiju, z izhodiščem v *Caput mundi*. *Civis romanus*, prebivalec rimskega imperija, je bil poistoveten z ideologijo svojega zavojevalskega mesta.

Medtem ko so starim Grkom pomagali obvladovati prostor personificirani bogovi, so antični Rimljani obvladovali svoj imperij z vojaško močjo. Preden so bili prostori zunaj imperija zavojevani, so bili razumljeni kot sovražna okolja, ki so imperij in njegove cilje ogrožala, zato jih je bilo treba obvladati, odločujoče vplivati nanje in imeti nad njimi oblast. V takem odnosu so postali zavojevani prostori predmet posedovanja in podrejeni centralnemu (birokratskemu) ideološkemu modelu, v katerem posameznim prostorom znotraj modela ni bilo več dovoljeno biti.^[6]

Grški in rimski odnos do prostora sta popolnoma različna principa obvladovanja prostora in temelj dihotomije v arhitekturnem, urbanem in krajinskem oblikovanju prostora, sprva v zahodnoevropski kulturi, danes pa je njena razsežnost že globalna.

Srednjeveški pragmatizem ter racionalna izraba zemljišč in drugih naravnih virov sta narekovala prepoznavanje in spoštovanje topografskih značilnosti in značilnosti prostora. Hkrati sta bila prostor in narava razumljena kot božje delo in zato kot absolutna resnica^[7], ki ji je bilo prostorsko oblikovanje podrejeno.

Po razpadu zahodnorimskega imperija je dihotomija odnosa do prostora najprej (prikrito) zajela renesanso. Na eni strani je humanizem renesančnega človeka postavil v središče vesolja po analogiji Zemljinega središčnega položaja v vesolju, ki je veljalo od Ptolemeja do Kopernika. Z osredinjenjem v prostoru in kot izhodišče proporcionalne harmo-

nije prostora se je renesančni človek približal poziciji boga. To je bilo (verjetno) veličastno občutenje samega sebe znotraj prostora. Vse pomembne renesančne arhitekturne, urbane (*idealna mesta*) in parkovne rešitve so izraz te osredinjenosti in proporcionalne harmonije. V kompozicijah visoke renesanse vlada popolno ravnotežje in mir. Dvom je izvzet. Vlada božanski red, v katerem je zlati rez najpopolnejše razmerje in krog idealen lik.

Snovanje božanskega ideala v obliki kroga pa je idealna renesančna mesta odtujilo od prostorov, v katere naj bi bila postavljena. V iskanju antičnih vzorov je bila prisotna slutnja, da bi bilo po teh vzorih mogoče ustvariti popolno arhitekturno, urbano in parkovno kompozicijo, toda renesansa se je naslonila najprej na rimske vire, saj so ostanki rimskega imperija arhitektom/umetnikom tako rekoč ležali pod nogami. Vzori so bili praviloma razumljeni formalno v obliki idealne geometrije in razmerij, pri tem pa v *idealnih mestih* ni bil realiziran odnos antične Grčije do prostora.

Ko je v Italiji cvetela renesansa, se je druga stran dihotomije odnosa do prostora izrazila pri oblikovanju kolonij v Amerikah. Načrte za kolonialna mesta so snovali birokrati, ki so živeli v Evropi, odmaknjeni od realnih prostorov kolonij, ki jih niso nikoli videli ne doživeli. V Amerikah ni bilo težnje po graditvi idealnih mest s pripovedjo božanske osredinjenosti v prostoru. Pomembno je bilo pridobitniško osvajanje ozemelj. Rimski model je bil lahko seveda vzor takim ciljem.

Z odkrivanjem novih svetov na Zemlji so bile nenadoma odkrite nove resnice o vesolju. Do takrat je osredinjenost vesolja in človeka v njem dajala občutek varnosti, ki pa je bil dramatično izgubljen, ko se je Zemlja izmaknila iz središčnega položaja na Kopernikovo krožnico in zatem še na Keplerjevo elipso. Zemlja je postala le ena od mnogih planetov oson-

čja. Giordano Bruno je predvideval, da je vesolje neskončno in da obstaja več svetov (galaksij). Dramo teh spoznanj dokazujejo nenadne dramatične forme v arhitekturi in drugih umetnostih – najprej v manierizmu in nato v baroku. Izvrženost na rob eliptične poti okoli sonca je temeljito zamajala občutek varnosti v prostoru. Baročni monarhi so poskušali občutek varnosti obnoviti z močno vpetostjo svojih dvorcev v širši krajinski prostor, tako da so jih postavili na osi, pripete na neskončnost. Še enkrat je zavest o zgradbi sveta vplivala na oblikovanje prostora.

Velike baročne prostorske kompozicije ter renesančna *idealna mesta* in vrtovi lebdijo nad značilnostmi prostora prav tako, kot lebdi rimska centuriacija, ki je upoštevala topografijo le izjemoma, takrat ko je bila ta tehnološko nepremagljiva.

Industrijska revolucija je poglobila razsvetljenski racionalizem in odtujenost od prostorskih značilnosti. Arhitekturne in urbanistične rešitve progresističnih modelov^[8] moderne lebdijo v prostoru: Le Corbusierjevi mesti La Ville Radieuse in La Ville Contemporaine sta npr. postavljeni na pilote, s cestami vred. Te potekajo na ravni mezanina. Narava, nad katero lebdi mesto, je postala objekt rekreacijske rabe in hkrati romantičnega pogleda, postala je nekaj, kar je v odmiku od urbanega, čeprav je v resnici tako blizu. Narava in prostor/materija/energija/čas sta razpadla na posamezne funkcionalne enote, podobno kot tudi sicer arhitektura in urbanizem. Kakovostni arhitekturni in urbani prostori moderne so nastali le s kreacijo posameznih genialnih arhitektov, ki so se pri oblikovanju odzvali na prostorske danosti, včasih morda le še intuitivno.

V drugi polovici 20. stoletja sta rast svetovnega prebivalstva in pospešena deagrarizacija zahtevali hitro in množično gradnjo. Postmoderna je želela najti rešitev iz krize, ki jo je v prostoru

povzročilo ekspanzivno gradbeništvo pozne moderne. Kot že prej renesansa in klasicizem se je tudi postmoderna naslonila na antična izhodišča, vendar spet le formalno z iskanjem arhitekturnih in urbanih oblikovnih rešitev. Čeprav so ključni postmodernistični avtorji govorili o kontekstu in identiteti, je bilo razumevanje prostora antične Grčije praviloma spregledano. Arhitektura se je velikokrat spremenila v retrogradni kič, zaradi katerega je postmoderna pravzaprav izgubila kredibilnost.

Sodobni čas v primežu globalne ekonomske krize vsekakor zahteva ponovno ovrednotenje odnosa do prostora.

Povzetek: samopodobnost prostora

Če izhajamo iz ugotovitev, da je prostor praznina (*void*), ki nikakor ni izpraznjena, temveč ima svoje lastnosti, da so te lastnosti apriorne, vnaprej dane, in da obstajajo tudi brez materije, da materija vpliva nanje prav tako, kot vplivajo lastnosti prostora na materijo, da je ključna lastnost prostora samopodobnost prostora, medtem ko se vse druge lastnosti prostora spreminjajo, potem je prostor neevklidski sistem. Ta v arhitekturnem, urbanem in krajinskem oblikovanju ni vedno viden, čeprav je prisoten. Neopažen in preglašen je takrat, ko je kakršna koli paradigma arhitekturnega, urbanega ali krajinskega oblikovanja posledica ideološke moči. Zaradi nje je nujnost medsebojnega uravnovežanja med človekom, družbo, naravo in prostorom/materijo/energijo/časom neupoštevana in prezrta. Ko ena entiteta preglasi drugo, je ravnotežje porušeno. Takrat tudi prostor zdrsnje v krizo.

Da bi lahko izstopili iz nje, je treba ponovno prisluhniti prostoru, ga čutiti, videti, prepoznati njegove značilnosti, jim dovoliti biti, jih spoštovati, potem pa s sodobnim izražanjem graditi forme,

ki so pripoved teh spoznanj ter hkrati omogočajo preživetje naravi in družbi.

.....
doc. dr. Tatjana Capuder Vidmar, univ. dipl. inž. arh.

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: tatjana.capudervidmar@bf.uni-lj.si

Opombe

[1] Na primer Slovar slovenskega knjižnega jezika, Oxford Dictionary itd.

[2] Gleick, J., *Kaos*, str. 105, 111, 289.

[3] »For P. D. Ouspensky, the four dimensions was not only a spacial concept but a type of consciousness, an awareness of greater complexities and higher unities.« Rucker, R., *The Fourth Dimension*, str. 59.

[4] »... empty space is not a pure nothingness«, Rucker, R., *The Fourth Dimension*, str.77.

»... under the geometrodynamical viewpoint, space is not really empty and matter is not really solid. Space is ... a continuous substance that is curved in higher dimensions. And matter is a sort of patterning ...«, Rucker, R., *The Fourth Dimension*, str. 83.

[5] Prim.: Schulz, Ch. N., *Meaning in Western Architecture*.

[6] Prim.: Heidegger, M., *Das-Sein*.

[7] Prim.: Chartrska šola, 12. stol.

[8] Prim.: Choay, F.